

Zaman Fenomenolojisinin Sıfır Noktasına Doğru

[Towards the Zero Point of the Phenomenology of Time]

Mesut Keskin

Asst. Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

ÖZET

Elinizdeki çalışma, Husserlci zaman fenomenolojisinin ana hatlarına ve temel kavramlarına yönelir. Yönelimsellik, geçmişe yönelim, ilk izlenim, geleceğe yönelim ve Türkçe eşdeğerliklerini araştırır. Günümüz felsefesinde ise, Husserlci fenomenolojinin eleştirel etkileri ve devamlılıkları vardır.

Anahtar Sözcükler: Husserl, fenomenoloji, çağdaş felsefe, zaman, yönelimsellik, geçmişe-yönelim, retensiyon, ilk izlenim, geleceğe yönelim, protensiyon, Türkçe zaman kavramları.

ABSTRACT

The current study aims to highlight the main lines and basic concepts of the Husserlian phenomenology of time. It is looking for the explanation of the notions like intentionality, retention, primal impression, protention and their Turkish equivalences. There are still critical impacts and continuities of the Husserlian phenomenology in the contemporary philosophy.

Keywords: Husserl, phenomenology, contemporary philosophy, time, intentionality, retention, primal impression, protention, Turkish time notions.

Giriş

Felsefenin kavramlar ve sorunlar tarihinde önem sırası en yükseklerde olan *zaman sorunu*, 20. yüzyıl felsefesinin derinliğine bağlı olarak fenomenolojinin içindeki ve dışındaki disiplinler arası girdaplardan geçerek farklı anlamlara bürünmüştür. Doğa bilimlerinden tarih, edebiyat, sanat bilimleri ve kültür eleştirisine dek zaman sorun haline getirilirken, bu aşırılıklar çağında zamana ilişkin şu iki önemli konumlanma ön plana çıkmıştır: Einstein'ın görecelik teorisi ve Heidegger'in *oaradalık* [.s Dasein] zamansallığına dair analizi (Gloy, 2006, s. 85, 188 vd.; a.g.y., 2008, s. 11, 175 vd.; Förster-Beuthan, 2012, s. 11).

Geçmişten günümüze süregelen felsefede hep varlıkla anılan zamanın meşhur ontolojik incelenmesi, bizzat Heidegger'in derlediği Husserl'in *İçsel Zaman Bilincinin Fenomenolojisi Üzerine* derslerinde kendi fenomenolojik başlangıçlarına ve ayrışmalarına sahiptir (Bernet, 1985, LX).

Öte yandan *zamanın içsellığı* ise zaman fenomenolojisinin mesela Franz Brentano, Carl Stumpf ve William Stern gibi psikolojik evveliyatlarının çok ötesinde Augustinus'un zaman felsefesine dayanır. Daha öncenin ve daha sonranın hareketi olarak zamanı tanımlayan Aristotelesçi gelenekten farklı olarak Augustinusçu gelenekte *zaman muamması* [.s *Zeiträttsel*] tüm genişliği ve derinliğiyle *şimdinin hiçliğine* sinmiştir, zira *şimdi* der demez o *şimdi*, çoktan geçip gitmiştir. Husserl ise bu Augustinusçu zaman geleneği ile Aristotelesçi zaman geleneği arasına bir sentez dikme gayretindedir. Husserl için, *yönelimsel bilinçsiz* hiçbir şimdiki zaman, veya doğrudan daha Almanca bir edayla söylenirse, hiçbir *şimdilik* [.e *Gegenwart*] yoktur. Genel anlamında da şimdiki zaman, *içselleştirilerek hatırlamada* [.e *Erinnerung*] geçmiş bir şey olarak şimdikidir. Yaşanan zaman bakımından, şimdiki zamanın diğer zaman tarzlarına yeğlendiği gündelik hayatta da sık rastlanan bir şeydir. Bu şimdiki zaman nasıl anlaşılabilir? Aynı ölçüde anların homojen devamı gibi, şimdi noktalarının bir ipi ya da halkası gibi öne koyulup tasavvur edilmiştir. Şimdi, içinde yaşanan ve algılanan şu andır. İnsan sadece şimdiki zaman modunda yaşar ve zaman daima şimdiki zamandır. Bundan dolayı şimdiki zaman bilinci asli zaman bilincidir. Tüm diğer anlar, ilişki merkezi olarak güncel şimdiki zamanına yöneliktir (Gloy, 2008, s. 15-35, 59 ve 97; Vetter, 2004, s. 36).

Husserl fenomenolojisinde daima bir şeyin *görünmesi* olarak *görünme*, *bilincin yönelimselliğini* [*e Intentionalität*] gösterir; yani bilinç, daima bir şey-in bilincidir [*s Bewusstsein von...*], bir şeye yönelmiş olarak vardır, daha doğrusu bir şeye *ilişkin* bilinç tarzında vardır. Bilinç, hep *bir şey ile ilişkilenenin* adıdır. Her görünen de bu yönelimselliğe tabidir, yoksa görünen olmaz. Görünen, hep bir kimseye görünme şartıyla, vardır. Fenomenolojinin zemini basit bir şekilde görünüş olayıdır ve *tecrübe* [*e Erfahrung*] de *görünmeyle* [*s Erscheinen*] eşanımlıdır. *Duyuş* [*e Empfindung*] ise *bilinç yaşantılarının* [*e Bewusstseinslebnisse*] yönelimsel olmayan unsurudur. *Uyarımlar* [*r Reiz*] ve *duygulanımlar* [*e Affektion*] temelinde bu yaşantılardan, *kavrayış* [*e Auffassung, Erfassung*] sayesinde yönelimsel objeler kurulur. *Algı* [*e Wahrnehmung*] felsefesiyle eşzamanlılığında zaman fenomenolojisinde de, her şeyden önce bilinç yapılarının önceliği söz konusudur, zira bir şeyi *algılama*, o şeyi *mevcut/şimdiki* [*anwesend, gegenwärtig*] olarak koymak ve yerleştirmektir [*e Setzung*]. Bu arka plan bilgilerinin ışığında şu olgu ifade edilmelidir ki zaman bilincinin tasvirine ve bu bilincin kurulumuna yönelen Husserl, algının nasıl ortaya çıktığını değil, aksine algıda neyin bulunduğunu soruşturur (Waldenfels, 2010: 13-49; Orth, 1994, s. 155; Schnell, 2004, s. 21 vd.).

Zamanın bilince nasıl görüldüğü sorusu çerçevesinde tecrübenin nesnesi olarak zaman, felsefi bir sorun olarak ortaya çıkar ve tecrübeden hareketle geliştirilir. Tecrübede zaman üç boyut olan *geçmişlik*, *şimdilik* ve *geleceğe* ayrılıyorsa, bu noktada zaman tecrübesinin, zamana ilişkin felsefi teorilerin büyük alanında merkezi bir konu olduğu ve 20. yüzyıl zaman felsefesinin de çıkış noktasını teşkil ettiği gerçeği önceden kabul edilebilir (Förster-Beuthan, 2012, s. 19).

I. Zaman Fenomenolojisinin Uzun Dönemsel Tarihinin Tasnifi

Husserl'in, hayatı boyunca zaman fenomenolojisiyle ilgilendiği gerçeği neredeyse 30 yılı aşan bir döneme işaret eder. Bu ilgi ve uğraşın tarihsel biçimlenişi, başlangıcın kökensel fragmanlarıyla beraber ortaya çıkan ve yaygın fenomenoloji literatüründe sıkça sözü edilen kısaca şu üç dönemin tasviri sayesinde gösterilir:

1. Dönem: Husserl'in Göttingen Üniversitesi'nde 1904/05 güz sömestri tarihli "Bilgi Teorisinin ve Fenomenolojinin Ana Parçaları" dersini içeren ve zaman bilincinin yapısını işleyen bu metin, Edith Stein'in düzeltmeleriyle beraber Martin Heidegger tarafından, *Jahrbuch für Philosophie und*

phänomenologische Forschung adlı yıllık (IX. cilt) için 1928 yılında yayıma hazırlandı. Bu edisyon, aynı zamanda 1910 yılına dek olan zaman fenomenolojisi konulu metinlerini kapsar. 1893-1919 yılları arasındaki zaman teorisi metinleri de eklenerek Husserliana'nın X. cildinde yine "Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins" başlığıyla Rudolf Boehm tarafından (1966) yayımlandı. Bu eserde en geniş hatlarıyla *zamanın kökeni* sorusuna ilişkin ilk gelişim kademelerinin tasvir edildiği fenomenolojik bir metnin önceleyen orijinalliği söz konusudur (Husserl, 2015).

2. Dönem: Husserl'in 1917 kışını ve 1918 baharını geçirdiği Bernau dönemi olarak bilinmekle birlikte, Husserl bu dönemde zaman sorularına yoğunlaşarak zamana ilişkin ilk metinleri daha da deşer. Kendi zamansızlığındaki mutlak bilincin tahlili, asli zaman alanı, yeniden hatırlama, fantezi, *transsendental* bilincin kendiliğindenliği, zamansal bölünmez/tekilleşmeyle olan ilişkilerini inceler. Leuven'deki Husserl Arşivi'nde L işaretli bu metinler 2001 yılında R. Bernet [Leuven] ve çalışma arkadaşları tarafından Husserliana'nın XXXIII cildi olarak yayımlandı.

3. Dönem: 1927-1933 yıllarını kapsayan son evre olarak bu dönemde Husserl, yeniden *zaman sorunu*, *bölünmez/tekil zaman bilincinin sorunları*, *bu sorunların süjeler arası tarihle ve yaşam bağlamıyla ilişkileri* gibi konuları işlerken, *zaman fenomenolojisinden tarih fenomenolojisine geçişi* icra etmeyi hedefledi. Leuven'de C işaretli bu el yazmaları gerçi kısmen de olsa, Husserl'in süjeler-arasılık fenomenolojisi bağlamında Husserliana'nın XV. cildinde yer buldu, ama 2006 yılında Husserliana'nın *Materialien* kısmının VIII. cildinde *Späte Texte über Zeitkonstitution (1929-1924) Die C-Manuskripte* başlığıyla D. Lohmar [Köln] tarafından yayımlandı (Bernet, 1985, XI-LXII; Gloy, 2008, s. 159 vd.; Neumann, 2012, s. 155).

II. Husserl'in Zaman Fenomenolojisinin Temel Kavramları

Zaman felsefesinin dolambaçlı yollarında, en azından Heidegger stilinden çok farklı bir düşünme ve yazı tarzı olan ya da aynı derecede dilsel zorlukların uzun cümlelerini severek kullanan Husserl *İçsel Zaman Bilincinin Fenomenolojisi Üzerine* başlıklı söz konusu eserinde, zamanın özü veyahut kökenine ilişkin soruya cevap vermeye çalışır. Bunu yaparken, *objektif zaman* ile *görünen zaman* arasındaki farkı serimler. Bu fenomenolojik köken sorusu, *bilinçte zaman objelerinin kurulmasına* ilişkin soru olarak ortaya çıkar ve *İçsel Zaman Bilinci* metninin ilk sayfalarında görüldüğü gibi *görünen zaman*, zaman fenomenolojinin ana konusudur (Husserl, 2015, s. 16-18).

Zamanın kökenine, zamanın kökensel anlamına ya da zamanın özüne ilişkin soru, fenomenolojik araştırmanın kendine has yöntemleriyle gelişerek fenomenolojinin kendiyile ilişkilendiği fenomenlerin *logos* alanında biçimlenmiştir. Zaman ve algı bilinci gerçi bilhassa *süjeler-arasılığı*nı, *yaşama dünyasını* [.e *Lebenswelt*] yakından ilgilendirir, ama bu konulara ilişkin eserlerin incelenmesi, erken dönem Husserl'in zaman analizlerine girişen bu makalenin sınırlarını aşar. Bu kısa giriş açıklamalarından sonra, zaman fenomenolojisinin dönem tasnifine kısaca göz atılıp *şimdiki bilincin* [.s *gegenwärtige Bewusstsein*] üç anı *ilk izlenim* [.e *Urimpression*], *geçmişe yönelim* [.e *Retention: Yeniden yönelim, yeniden tutuş, yakalayış*] ve *geleceğe yönelim* [.e *Protention: Önceden yönelim, önceden tutuş, yakalayış*] kavramlarına doğrudan varılacaktır; zira yayılan şimdilikte ilk izlenim, geleceğe yönelim, geçmişe yönelim olarak bu üç an, çeşitlilikteki birliğin ilk bilincini olanaklı kılar (Husserl, 2015, 45 vd.; Bernet, 2001, 98 vd.).

Fenomenolojin en zor konularından olan zaman bilinci ve içselliliğinin tasviri, bir yandan süre, ses süresi, zamansal akıp gitme şeklinde zaman objelerinin kavranışının olanağına ilişkin soruyu sorduğundan bir *objektif yönelime* doğru, diğer yandan ise zamansallaştırıcı, tüm zamansal görünüşü kuran mutlak sübjektivite olarak bilinci ifşa edip bu bilincin akışını konu edindiğinden bir *sübjektif yönelime* doğru ilerler (Bernet, 2001, s. 97).

Husserl'in çıkış noktası, zamansal objektivitenin sübjektif zaman bilincinde nasıl kurulabildiğini araştırmaktan ibarettir. Objektif zaman *aşkın* [*transzendent*] iken, *zaman bilinci* [.s *Zeitbewusstsein*] *içkindir* [*immanent*]. Bu objektif zamana karşıt olarak Husserl, yöneltilen, akıcı zamanı bir başka deyişle *sunulmuşluk* [.e *Gegebenheit*] zamanını tüm fenomenolojik bütünlüğünde göstermeye çalışır. Bunun için zaman bilincinin özlü *kurulmasına* [.e *Konstitution*] veyahut zamanın *apriorisine* yönelir, öyle ki bilinçte, objektif ve sübjektif zaman kurulur. Zaman bilincinin araştırılması için objektif zaman *dışlanır* [*ausschalten*]. Zaman kurucu bilinç ise, mutlak ilk kurucu bilinç ya da son ve hakiki mutlaklık olarak görünen zamansal olmayan bilinçtir. Kavram durumları zamansal birlik olarak kurulmuş aşkın ben, biricik canlılık olarak mutlak gerçeklik olan *canlı şimdilikte* [*lebendige Gegenwart*] (Held, 1966) elde edilen *geçmişliğin* [.e *Vergangenheit*] sahibidir. İlk şimdilik olarak canlı şimdilik, aşkın benin varlık tarzıdır: Zaman öncesidir, zamanda değildir; aşkın *benin* ilk tarzı, *şimdikileştirmedir* [.s

Gegenwärtigen], algıdır, ya da şimdikleştirmenin *kendi sunuşudur* [*e Selbstgebung*] (Waldenfels, 2010, s. 13-49).

Zamanın bilinci, yani zamana ilişkin bilinç, bilincin en temel biçimidir ve şeyssel değildir. Husserl'de şimdiki zaman [şimdilik], zaman kavramının merkezi unsurudur ki, şimdilik olarak yaşananın yapısı, bilincin bir başarısıdır ve böylece Husserlci zaman konsepti, *canlı şimdilik* kavramında temellenmiştir. Burada, saf bir şimdiki zaman değil de aksine geçmişe yönelim olarak geçmiş zamanı [geçmişliği, demin geçmişi], ilk izlenim olarak “saf” şimdiki zamanı, ve geleceğe yönelim olarak gelecek zamanı kendi içinde barındıran zamansal bir yayılım söz konusudur. Zaman bilinci, farklı birçok şeye yönelmiş olan yönelimsel bir bilinçtir ki, dışsal objelerin temporal niteliklerini, bu objelerinin algılanmasının için zamansallığını ve kendi bütünlüğünde bilinç akışının zamansallığını işte *şimdiki* [*gegenwärtig*] olarak sunar (Bernet, 2001, s. 97).

Öncelikle *şimdikleştirme olarak algı* [*e Wahrnehmung als .s Gegenwärtigen*] problemi çerçevesinde Husserl, zamanı tahlil eder. Objektif zamanın algılanması, zaman bilincinin için zamansallığının [*e Zeitlichkeit*] kabulünü talep eder. *Algı bilinci* [*s Wahrnehmungsbewusstsein*], bir sahne gibidir: Mutlak sübjektivite, *zamansallaştırıp* [*zeitigen*] zamansal görünüşü kurar ki, zamansallaştırmanın *ilk kademesi* [*e Urstufe*], aşkın benin *kendi şimdikleştirmesi* ve *zamansallaştırmasıdır*. Bu zamansallaştırmanın *ilk tarzı* [*r Urmodus*], şimdikleştirme/prezantasyon olarak algıdır. Bu sürecin yeri ise, canlı şimdiliktir. Algı, *yeniden üretime* [*e Reproduktion*] ve *yeniden şimdikleştirmeye* [*e Vergegenwärtigung*] zıt bir şekilde *kendi sunucu* [*selbstgebend*] edimdir [*r Akt*] ki o daima birincilken, yeniden şimdikleştirme de daima ikincildir. Öyleyse algı, şimdiliğin kendi sunuşudur. Burada algı, bir şeyi bizzat o şeyin kendisi olarak gözler önüne seren edimdir ve objeyi kökensel olarak kurar. Şimdikleştirme olarak algının zıddı ise, yeniden şimdikleştirme/reprezantasyondur ve bizzat objenin kendisini gözler önüne sermez, aksine işte yeniden şimdikleştirir; her ne kadar asıl *resim bilinci* [*s Bildbewusstsein*] tarzında olmasa da, *sanki resimdeymiş* gibi gözler önüne serer (Husserl, 2015, s. 28, 55, 8 vd.; Bernet, 1983, s. 31; 1985: XV, XLVI; Orth, 1994).

Şimdiki zamanın mahiyetini Husserl, bir *sınırdaki* [*e Grenze*] bulmuştur, bu sınır sadece *geçmişe yönelim* [*e Retention*] ve *geleceğe yönelim* [*e Protention*] sayesinde tecrübe edilebilir ve ilk izlenim biçiminde saf şimdiki zamandır. Bu şimdikiliğin *süresi* [*e Dauer*] o kadar minimaldir ki bu süre, izole

bir şekilde algılanamaz. Bu süre sadece geçmiş ve gelecek zamanın *iç avlusu* [.r *Zeithof*] sayesinde *şimdiki*dir [*gegenwärtig*]. Husserl için saf *şimdiki* zaman aslında *şimdiki* değildir; ilkin geçmişe yönelim ve geleceğe yönelimce eşlik edildiğinde bilinmiş bir şekilde tecrübe edilebilir (Husserl, 2015, s. 52, 57, 88; Bernet , 2001, s. 98 vd.)

Melodiler ve sesler [.r Ton: (kendi süresinde ve değişiminde) ses ya da sesin yükseklik ve alçaklık derecesi] örneğini vererek Husserl, duyusal algı örneğiyle başlayıp bilhassa bir *sesin algılanması* [.e *Tonwahrnehmung*] çerçevesinde, zamansal olarak *şimdiki* olup bitmenin kavranışını tahlil eder. Temel örneği, *ses devamının* [.e *Tonfolge*] veya bir melodinin işitilmesidir. Söz konusu olan şey, bilinç *seyrinin* [.r *Ablauf*] için zamanı ya da bir ses *süreçsel olayının* [.r *Vorgang*] işitilmesine ilişkin bilincin süresidir. İçkin zaman objesine ilişkin bilincin meydana çıkmasını tasvir ederek Husserl, zaman bilincinin *kurulmasının* [.e *Konstitution*] temel şemasını geliştirir. Buna göre, ilkin birinci sesi sonra da ikinci sesi vs. duyarız. Her durumda daima bir ses, (ses evresi) *şimdi noktasındadır* [.r *Jetztpunkt*]. O halde *şimdinin* her kavranışı [.e *Erfassung, Auffassung*] adeta, geçmişe yönelimler silsilesinin çekirdeğidir (Husserl, 2015, s. 23, 51; Bernet , 2001, s. 98).

İlk izlenim [.e *Urimpression*], *şimdinin kaynağıdır* ve mutlak biçimde *değişkenmemiştir* [*sich modifizieren*] ki, tüm diğer bilinç ve varlığın *ilk kaynağıdır* [.r *Urquell*]. *İlk izlenim*, daima yenidir, varlığın bir canlı *kaynak noktasıdır* [.r *Quellpunkt*], tabiri caizse zaman kurulmasının motorudur ve aktüel algıdır (Husserl, 2015, s. 45, 96, 124; Bernet , 2001, s. 99; 1985: XLIV; De Warren, 2009, 127). Yönelimsellikler, yönelimselliğin [.e *Intentionalität*] çeşitliliğini ifade eder ve bu bağlamda Husserl ikili yönelimsellikten söz eder: *Geçmişlik yönelimleri* [.e *Vergangenheitsintentionen*] ile *gelecek yönelimleri* [.e *Zukunftsintentionen*]. Bilinç eşzamanlı olarak *aktüel olana* [.s *Aktuelle*], artık aktüel olmayan ve henüz aktüel olmayana yönelmiştir. Zamansal boyutların bu bir arada tutulması sayesinde *şimdiki zaman*, bir *yayılmı* [.e *Extension, Erstreckung*] korur ve *şimdikiyet alanında* [.s *Präsenzfeld*] bir süreye dönüşür ki burası, sadece saf *şimdiki zamandan* ibaret değildir. Bu yönelimler, *asli bilinçtir* [.s *originäre Bewusstsein*]. *Şimdikiyet alanı*, canlı *şimdilik*, gelecek ile geçmiş arasında ideal bir sınır değildir, aksine demin geçmişe ve birazdan izleyene doğru yayılır. *Şimdiki zaman*, bir zaman mekânıdır. Bu zaman yayılımında aktüalitenin zirvesini ilk izlenim gösterir ve bunun çevresinde demin olmuşun ve gelenin *iç avlusu* vardır. Demin olmuş ve birazdan başlayacak olan, bu yayılmış *şimdilikte* “birlikte *şimdiki*”dir, orada var, ama kenarda, neredeyse kaybolmak üzeredir ya da bilhassa ilkin

çıkmak üzeredir. Yeniden tutuş ve yakalayış olarak ya da yeniden yönelim olarak retensiyon, geçmişe yönelimdir ki, *demin olmuşa* [.s *eben Gewesene*] ilişkin bilinçtir; bir kendi başına yönelimsel edim değildir ve yönelimsel bir nesneye yönelmez. *Protensiyon* [.e *Protention*] ise, geleceğe yönelimdir, yani genel olarak bir şeyin geleceğine dair bilinçtir (Husserl, 2015, s. 36, 74, 102; Bernet, 1983, s. 43). Diğer yandan bu ilk izlenim ile “aynı zamanda” [“*zugleich*”], *taze, birincil hatırlamaların* [*frische, primäre Erinnerungen*] bir sürekliliği [.e *Kontinuität* veya .s *Kontinuum: Kesintisizliği*], *kuyruğu* [.r *Schwanz*] ya da *kuyruklu yıldız silsilesi* [.r *Kometenschweif*] vardır. Bu, bir *yeniden tutan/yakalayıcı hâlâ bilincidir* [*zurückhaltendes Noch-Bewusstsein*] ki ona, işte zaman objesinde [.s *Zeitobjekt*] bir öncesi [.s *Vorhin*], *demin* [.s *Soeben*] ve *artık değil* [.s *Nicht-mehr*] tekabül eder; Husserl’in verdiği melodi örneğinde bu, *demin çınlamış sesler veya ses evreleridir* (Husserl, 2015, s. 46, 51, 98; Bernet, 2001, s. 104).

Retensiyon, *taze ve birincil hatırlama* [.e *primäre Erinnerung*] olarak her *geçmişe yönelim*, kendi içinde bir *ilk izlenime* işaret eder ki o, *demin geçmişin* [.s *Soeben-vergangene*] tutulmasıdır ve sade bir hatırlama değildir, aksine *mesafeye* [.r *Abstand*] tutunma ve dayanmadır. Demin geçmiş şimdi noktası, geçmişliğe batar, buna karşın belirli bir zaman için, hâlâ bilinçte kalır ve şimdikilik indeksini korur. Burada, geçmişin prezantatif, şimdiki, tutulup korunması söz konusu değildir. Sonuçta, mesafeye tutunma olarak retensiyon, hatırlamayla eşanlımlı değildir ki, *ikincil hatırlama* [.e *sekundäre Erinnerung*] anlamında yeniden hatırlamayla karıştırılmaz: Retensiyonlar, kelimenin en temel anlamında *sıkı tutulur* ve böylece aracısızdırlar yeniden hatırlama ise, bir geçmişliğin yeniden şimdikleştirilmesidir (Husserl, 2015, s. 46, 52, 56.; Bernet, 2001, s. 100).

Algı her evrede, kendi ilk izlenimsel, retensiyonal, protensiyonal asli zaman alanına sahiptir, ama bu evre daima, yeni bir evreye geçişir. Bu algı ise, daimi dönüşüm ve akıştadır. Sürekli olarak, yeni bir şimdi ortaya çıkar; önceki şimdileri geçmişliğe doğru geriye kaydırır ve sürekli olarak ilk izlenim, *retensiyonlara* [*geçmişe yönelimlere*] dönüşür; bu retensiyonlar da değişkenmiş retensiyonlara dönüşür. İlk izlenim, ilk izlenimin retensiyonuna doğru, retensiyonların retensiyonlarının retensiyonuna doğru değişkenir ki ikinci kademe retensiyon, üçüncü kademe retensiyona dönüşür (Husserl, 2015, s. 45, 50, 188; Bernet, 2001, s. 99; De Warren, 2009, 128).

Çapraz işleyen *enlemsel yönelimsellik* [*e Querintentionalität*] sese, objeye, yönelimdir. Husserl, geçmişe yönelimlere yönelmeyi, geçmişe yönelimlerin boylamsal yönelimselliği [*e Längsintentionalität*] olarak adlandırır. Boylamsal yönelimsellik, zaman bilincinin kurulmasını başarır; yani nesne yönelimli yönelimselliğin yanı sıra ikinci bir biçim, yani bir tür ikinci kademe yönelimsellik kabul edilir ki bu, nesne kurulmalarının seyrine, bütünlüğünde bilinç akışına yönelmiştir: Enlemsel yönelimsellik olmaksızın boylamsal yönelimselliğin bağlaşığı yoktur. Enlemsel yönelimsellikte, bilinç yönelimsel bir şekilde şimdi noktaları dizisine yönelmiştir ve aynı zamanda geçmiş olanları da bakışta tutarken boylamsal yönelimsellikte bilinç, icraatlarının bütününe yönelmiştir; böylece akış, bizzat görünür (Husserl, 2015, 101 vd.; Bernet , 2001, 105 vd. Neumann, 2012, s. 157).

Geçmişin *yeniden üretilmesi* [*e Reproduktion*] veya *yeniden hatırlanması* [*e Wiedererinnerung*], geçmişe yönelim/retensiyon ile farkta, hatırlamanın meselesidir. Yeniden üretim kendi etkin edimi sayesinde geçmişe yönelimden ayrılır. Bu edim, serbest bir edimdir; geçmişe yönelim ise, edilgendir, çünkü yeniden üretmez, aksine sadece algı sayesinde sunulmuşu tutup korur. Yeniden üretilen melodi, şimdilik değildir, aksine yeniden şimdikleştirilen şimdiliktir ki, *vücutsal* olarak kendisi sunulmamıştır, aksine sadece öne koyularak tasavvur edilmiştir. Bu yeniden şimdikleştirilen zaman, zorunlu biçimde kökensel sunulmuşa, fantezileştirilmemiş, şimdikleştirilmiş işaret eder (Husserl, 2015, s. 51, 64, 79; Bernet , 2001, s. 100).

Husserl'in bilinç fenomenolojisi ve sübjektivite felsefesi, *ilk bilincin* [*s Urbewusstsein*] belirleyici başarısını, zamanın kurulmasında görür. Zaman kuran bilinç, zamanın dışındadır; zamansalın kurulmasını sağlayıp temeli sunan *ilk kendiliğindenliktir* [*e Urspontaneität*]. Bizzat kendisi, zamanın içinde değildir, zamansal, objektif bir şey değildir, fakat zamanın kendisini yaratır. Her ne kadar, aşağıda ele alınacağı gibi, bu noktada Husserl bizzat ardılları tarafında eleştirilse de, Husserl'in bu zaman kurucu mutlak bilince sarılması sebepsiz değildir. Zira eğer bu zaman kurucu mutlak bilinç zamanın içinde olursa o halde bu bilinci zamansal olarak kuracak başka bir bilinç zorunlu bir şekilde varolmak zorunda kalacaktır ki bu, bilinçler halkasına doğru sonsuz bir gerilemeye yol açar ve Husserl mutlak sübjektivite bağlamındaki “tüm bu şeyler için isimlerden mahrumuz” der (Husserl, 2015, s. 94-104, 125; Bernet , 2001, 102 vd.).

Sonuçta Husserl'in zaman fenomenolojisinin anlarına ve temel adımlarına Bernet'nin ufuk açıcı sınıflandırması ışığında bakıldığında, zamanın üç temel türü ve üç temel türün farklı kurulmalarının Husserl metninde açığa çıktığı belirginleşir. Bu sınıflandırmaya göre ilkin, algılanan asli zaman alanı veya sunulmuşluk zamanı anlamında şimdilik zamanı, ilk izlenim / geçmişe yönelim / geleceğe yönelim düzeninin sürekli akışında kurulur. Bu münasebetle ikinci olarak, objektif zaman, yeniden üretimde ve de bu yeniden üretimin içerisinde olanaklı *aynulaş[tır]mada* [*e Identifizierung*] kurulurken, objektif zaman bakımından işte ikili bir fark, yani mekân ve doğa zamanı olarak aşkın, objektif zaman ve sürelerin sonsuz kesintisizliği olarak içkin objektif zaman arasındaki fark bulunur. Üçüncü türünde ise, kendi kendisine görünen akışın prefenomenal / preempirik zamanı, geçmişe yönelimin boylamsal yönelimselliğinde kurulur. Tüm bu üç zaman türünün karşısına Husserl nihayetinde, zaman kuran bilinci koyar ki bu tüm bilinç, tüm yönelimlere ve üretimlere sahip, kuran, zamansız ilk şimdiliktir (Bernet, 2001, s. 107).

III. Husserl'in Zaman Felsefesindeki Fenomenolojik Konumu ve Etkilerine Dair

Zaman kuran bilincin zamansızlığı bağlamında Husserl'in zaman fenomenolojisinin çıkmazları, ardılları tarafından vurgulandı. Husserl'in tüm zaman araştırmalarının bir sırf duyuş *verisinde* [*s Datum*] zamanın birincil ve kökensel bilincini işlediği gerçeği karşısında ya da baştan sona bütün araştırmanın, bir sesin zamansal seyri fenomeni çerçevesinde dönüp durduğu gerçeği karşısında, elbette Husserl'in fenomenolojik kazanımları gölgelenemez. Husserl'in zaman fenomenolojisinin rolü ve önemi, bizzat kendisine ilişkin şimdiye dek yapılan yorumlar bazında ele alınırsa, algı, fantezi, resim bilinci, hatırlama gibi fenomenleri yorumlamasıyla Husserl'in ilk defa *yönelimsel yapı* sayesinde bu fenomenleri görmüş olduğu gerçeği apaçık şekilde savunulabilir ve bu fenomenolojik duruşu sayesinde geçmişe yönelim olarak ilk defa retensiyonları keşfetmiştir. Ancak, kuran mutlak bilinç icraatlarının zamansallığına ilişkin soru, ölemeyen bir sübjektiviteye götürür. Zamanı kuran şey bizzat zamansal olabilir mi sorusu, Husserl ardıllarının ses vereceği zamanın fenomenolojik alanına dönüşür ve tüm muğlaklığıyla *tarih* [*e Geschichte*] kavramı ön plana çıkarılır (Heidegger, 1990, s. 263; Schmitz, 2014, 241 vd.; Bernet, 1985, LIX).

Zaman fenomenolojisinin *tarihteki etkilerine* [*e Wirkungsgeschichte*] bakıldığında, Husserl'in neredeyse karşı kutbu, hemen yanı başındaki eski dostu ve halefi Heidegger'dir. Heidegger, yönelimsel

yapıyla Husserl'in esas adımı attığını söylemesine rağmen, zaman sorununu işte zamanı içkin bir şey, yani süjedeki içkinlik olarak gören eski anlayışla çözmeye çalıştığını ve bundan dolayı içsel zaman bilinci başlığını derslerinde kullandığını ifade eder. Tüm zaman bilincini bir sırf duyuş verisine ilişkin bilgiye dayandırmakla Husserl'i eleştirir. Husserl'in *İçsel Zaman Bilincinin Fenomenolojisi Üzerine Dersler*'ini derleyip yönelimselliği merkezi bir sorunun başlığı olarak gösterirken Heidegger, aynı zamanda *Zaman Kavramının Tarihi*yle uğraşıyordu ve sonrasında, tarihten hareketle zamanın kılavuzluğunda varlık sorusunu geliştirdi. Zaman kavramının tarihi, zamanın keşfedilişinin tarihidir ki bu, varolanın varlığına ilişkin sorunun tarihidir. Tarihten hareketle zamanı anlatmaya çalışan Heidegger zamanı, Husserlci duyusalılıktan uzak bir şekilde aşkınlık olarak anlar ve bilince uygun aşkınlaştıran tasavvur faaliyetinin yerine fenomenolojik bir ontolojiyi dikip *zamanın metafizik özünü* soruşturur. Bu noktada Husserl'in *Mantık Araştırmaları*'ndaki yönelimsellik problematiğini "Zaman Bilinci"ne dair dersleriyle daha deştğini söyleyip zamana ilişkin bilincin kökensele anlamda zamanın kendisi olduğunu vurgular ki bunu *zamansallık* [.e *Zeitlichkeit*] olarak niteler: 'Zamanın özü zamansaldır' derken Heidegger, şunu ısrarla öne sürer ki, zaman var değil'dir', aksine zaman, *zamansallaşır* [*zeitigt sich/gerçekleştirir/oldurur*]. Ona göre, *varlık* ve *zaman* birbirine aittir ki zaman, varlığın vukubulmasıyla aynılaştırılmalıdır. Zamanın sübjektif kavramının karşısına varoluşsal zaman tecrübesini koyar. Zaman, süjenin dışındadır, kendi ölümünde ve hiçolmasındadır. Oaradalık [.s *Dasein*], varlığını kaygıda, ölüm olanağında, varlık anlayışında bulur (Heidegger, 1990, 171 vd., 255 ve 264).

Heidegger'in zamansal *ekstase*'ler bağlamında Husserl'in epistemolojik yaklaşımını eleştirisiyle söz konusu ardılları etkilediği, yine tasavvur eden bilince ilişkin zaman fenomenini içselleştirme eleştirilerinden çıkarılabilir. Heidegger sonrası fenomenologlar, zaman fenomenini uygun felsefi/fenomenolojik bir dille irdelemekten ziyade, mesela Levinas ve Ricœur örneğinde olduğu gibi, *söz* ve *anlatı* temelinde eylem ile ilişkili dil formlarıyla zamanın ifade edilmesini incelerler. Merleau-Ponty'den beri Husserlci ilk kaynak şimdiliği karşısında *fark* kavramını ön plana çıkarmışlardır ve bunda Heidegger'in etkisi inkâr edilemez. Zira Fransız fenomenologlarının eleştirisi, Heidegger üzerinden gider. Gerçi bu zaman teorileri, Heideggerci zaman tahlilinin sırf dönüşümleri değildir, ama kendi eleştirilerinin ötesinde, Husserl'in ilk defa keşfettiği fenomenlere dayanırlar (Bernet, 1985, LX ve LXIII vd.).

Doğrusal akıp giden zaman olarak tasvir edilen Husserlci sübjektivasyona rağmen Heidegger'in ontolojik felsefesinde de (zaman, zamansallık ve temporalite gibi zamanın üç basamağı) benzerlikler bulunurken, zamanı aşkınlık olarak tanımlamaya ilişkin ontolojik gayretlerine, geç dönem Husserl'in sonlandıramadığı Bernau el yazmalarında rastlamak mümkündür. Ancak bu konuyu araştırmak elinizdeki makalenin sınırlarını aşar ve başka araştırmaların konusudur: Merleau-Ponty, Levinas, Ricœur, Derrida, Waldenfels ve Schmitz'e kadar uzanan zaman fenomenolojisinin girdapları bilhassa bu içkinlikler, aşkınlıklar, dışsallıklar, duygulanımlar ve söylemler sarmalında hareket edip başka motiflere karışarak çağdaş fenomenolojinin yeni yollarında döner durur.

KAYNAKÇA

Temel Kaynaklar:

Husserl, E. (2015) *İçsel Zaman Bilincinin Fenomenolojisi Üzerine*, der. Martin Heidegger, çev. M. Keskin, İstanbul: Avesta Yayınları. [Alm. (2000) *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins*, 3. baskı, Tübingen: Niemeyer Verlag.]

Diğer Kaynaklar:

Bernet, R. / vd. (2001) *Edmund Husserl. Darstellung seines Denkens*, 2. Baskı, Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Bernet, R. (1985) “Einleitung”, Husserl, E.: *Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins: (1893-1917)*, Husserliana X. cildine göre derl.: R. Bernet, Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Bernet, R. (1983) “Die ungegenwärtige Gegenwart. Anwesenheit und Abwesenheit in Husserls Analyse des Zeitbewußtseins”, *Zeit und Zeitlichkeit bei Husserl und Heidegger*, (Phänomenologische Untersuchungen; 14. cilt) s. 16-57.

De Warren, N. (2009) *Husserl and the Promise of Time: Subjectivity in Transcendental Phenomenology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Förster-Beuthan, Y. (2012) *Zeiterfahrung und Ontologie. Perspektiven Moderner Zeitphilosophie*, Freiburg/Münih: Fink Verlag.

Gloy, K. (2006) *Zeit. Eine Morphologie*, Freiburg/Münih: Fink Verlag.

Gloy, K. (2008) *Philosophiegeschichte der Zeit*, Freiburg/Münih: Fink Verlag.

Heidegger, M. (1990) *Metaphysische Anfangsgründe der Logik im Ausgang von Leibniz*, derl. K. Held, 26. cilt, 2. baskı, Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann Verlag.

Held, K. (1966) *Lebendige Gegenwart. Die Frage nach der Seinsweise des transzendenten Ich bei Edmund Husserl, entwickelt am Leitfaden der Zeitproblematik*, Lahey: Martinus Nijhoff.

Neumann, G. (2012) “Phänomenologie der Zeit und Zeitlichkeit bei Husserl und Heidegger”, *Heidegger Jahrbuch, Husserl und Heidegger*, 6. cilt içinde, (2012), s. 153-186.

Orth, E. W. (1994) “Zu Husserls Wahrnehmungsbegriff”, *Husserl Studies* 11, s. 153-168.

Schnell, A. (2004) *Temps et phénomène. Phénoménologie husserlienne du temps (1893-1918)*, Hildesheim/Olms: Vrin.

Schmitz, H. (2014) *Phänomenologie der Zeit*, Freiburg/Münih: Karl Alber Verlag.

Vetter, H. (2004) “Anwesenheit”, der. (a.g.y.): *Wörterbuch der phänomenologischen Begriffe* içinde,
Hamburg: Felix Meiner Verlag, s. 36-37.

Waldenfels, B. (2010) *Fenomenolojiye Giriş*, çev. Mesut Keskin, İstanbul: Avesta Yayınları.